

5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436–IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 18-20, 21-22. С. 144.
6. Менш Г. Основы организационного проектирования. М., 2002. 512 с.
7. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2003. 504 с.
8. Курнишева І. Инвестирование инновационного развития / И. Курнишева, Д. Сулейманов. Экономист. 1994. № 10. С. 187.
9. Денисенко М.П. Стратегічна місія інноваційної діяльності та шляхи її активізації в Україні / М.П. Денисенко, Я.В. Риженко. Проблеми науки. 2007. № 6. С. 10–16.
10. Деревянко Б.В. Правове регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності: навч. посібник / МВС України, Донецький юридичний інститут. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2012. 204 с.
11. Гордієнко С.Г. Інноваційна діяльність: проблеми, сутність, змістовні складові та напрями удосконалення. Часопис Академії адвокатури України. 2014. Т. 7, № 2. С. 15–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaa_2014_7_2_4.
12. Гусев В.О. Концептуальні засади формування державної інноваційної політики. Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. 2002. № 4. С. 84.
13. Фатенок–Ткачук А.О. Деякі аспекти обліку інноваційної діяльності / А.О. Фатенок–Ткачук, В.М. Пронь. URL: http://www.nbuv.gov.ua/natural/Nvuu/Ekon/2010_29_1/statki/12.htm.
14. Висоцька І.Б. Стан та проблеми інноваційної діяльності промисловості України. Наук. вісн. НЛТУ України. 2008. №18.10 С. 279–285.
15. Д'якур М. Проблеми інноваційного розвитку України. URL: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68308.doc.htm.

УДК 346.9

ПОНЯТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

CONCEPT OF ELECTRONIC EVIDENCES IN COMMERCIAL PROCEDURE LAW

Попова М.В.,
студентка магістратури юридичного факультету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Стаття присвячена аналізу поняття електронних доказів як окремого засобу доказування у господарському судочинстві з огляду на оновлення процесуального законодавства щодо цього питання. Автором проаналізовано особливі характеристики електронних доказів, їх відмінність від речових та письмових доказів. Особливу увагу приділено розумінню понять «електронна копія електронного доказу» та «електронні докази в паперових копіях». Виділено проблеми в законодавчому регулюванні та поставлено питання для подальшого дослідження.

Ключові слова: електронні докази, докази, господарський процес, інформація в електронній (цифровій) формі, електронна копія електронного доказу, електронні докази в паперових копіях.

Статья посвящена анализу понятия электронных доказательств как отдельного средства доказывания в хозяйственном судопроизводстве с учетом обновления процессуального законодательства по этому вопросу. Автором проанализированы особые характеристики электронных доказательств, их отличие от вещественных и письменных доказательств. Особое внимание уделено пониманию понятий «электронная копия электронного доказательства» и «электронные доказательства в бумажных копиях». Выделены проблемы в законодательном регулировании и поставлены вопросы для дальнейшего исследования.

Ключевые слова: электронные доказательства, доказательства, хозяйствственный процесс, информация в электронной (цифровой) форме, электронная копия электронного доказательства, электронные доказательства в бумажных копиях.

The article is devoted to the analysis of the concept of electronic evidences as means of proof in commercial procedure, considering the update of procedural legislation on this issue. Scientific approaches to the definition of electronic evidences have been incomplete, because of long time attempts to bring the understanding of electronic evidences close to material and written evidences, that were established in legislation at that time. Also, scientists have done classifications of electronic evidences, but these classifications could not cover the concept of "electronic evidence" due to the continuous development of information technologies. The legislator went the other way, and gave an unlimited list of types of electronic evidences, which allows the further disclosure of this concept without amending the legislation.

Particular attention is paid to differences between written evidences and electronic evidences, because electronic evidences have their own specific characteristics that could not be covered by the traditional understanding of written evidences. In this article, the author distinguishes following special characteristics of electronic evidences: format, size, the way of saving information, the way of transmission of information. Currently, commercial procedure law separates a special nature of electronic evidences and does not attempt to bring it to the understanding of written evidences.

The existence of electronic evidences in the file system raises questions about the identification of an original electronic evidence and its copies. The author paid particular attention to the understanding of concepts of "electronic copy of electronic evidence" and "electronic evidence in paper copy".

The new legislative regulation of electronic evidences leaves some open questions that require further research: how will a court determine if an electronic evidence is original, or it is an electronic copy. Currently, there is no proper procedure for the certification of copies of electronic evidences. Another question is how to estimate a copy of electronic evidence in case an original electronic evidence was destroyed or deleted and does not exist anymore. Nowadays, the possibility of a court to accept such a copy of an electronic evidence is not fully regulated.

In order to ensure the right of the parties in commercial procedure to submit electronic evidences, it is necessary to regulate the procedure for the certification of electronic copies of electronic evidence (including certification by an electronic digital signature), electronic evidences in paper copies and the procedure for determination of the originality of electronic evidences. Problems in the legislative regulation are highlighted and questions are raised for further studies.

Key words: electronic evidences, evidence, commercial procedure law, information in electronic (digital) form, electronic copy of electronic evidence, electronic evidences in paper copies.

За умов інформаційного суспільства та науково-технічного прогресу електронні засоби інформації створюють нові можливості для фізичних та юридичних осіб у сфері ведення господарської діяльності. Електронні докази стають новим актуальним інструментом реалізації права на судовий захист та впливають на переосмислення цього конституційного пра-

ва людини. Актуальність обраної теми дослідження зумовлена поширенням використання в діяльності суб’єктів господарювання інформаційно-телекомунікаційних технологій та електронних пристрій, які здатні зберігати та поширювати доказову інформацію, та оновленням процесуального законодавства, що врегульовує застосування електронних доказів.

зів. Саме тому існує необхідність переосмислення підходів до розуміння поняття електронних доказів, їх особливостей та можливостей використання.

Метою цієї статті є дослідження поняття «електронний доказ» у господарському процесі з огляду на зміни процесуального законодавства та закріплення електронних доказів як окремого засобу доказування.

Для дослідження обраної теми поставлено такі завдання: дослідити наукові підходи до осмислення поняття електронних доказів, виокремити особливі характеристики електронних доказів, проаналізувати законодавче регулювання електронних доказів та визначити проблемні питання використання, що потребують подальшого дослідження.

Наукова розробка цієї теми посідає важливе місце у літературі, що зумовлено актуальністю питань доказування у різних судових юрисдикціях та новими викликами інформаційного суспільства. Проблеми розуміння поняття та видів електронних доказів розглядали Н.С. Блажівська, О.Т. Боннер, К.Л. Брановіцький, Р.С. Бурганов, С.П. Ворожбит, А.Ю. Каламайко, С.В. Курильова, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурса, Т.В. Цюра. Дослідженю питань використання електронних доказів саме у господарському процесі присвячені роботи О.О. Присяжнюка, С.О. Тенькові, О.П. Євсеєва, І.В. Булгакової, Е.М. Деркача.

Слід зазначити, що більшість із учених розглядала у роботах електронні засоби доказування в рамках цивільного процесу. Проте ми можемо використовувати їхні напрацювання для дослідження поняття електронних доказів у господарському процесі, адже змін до законодавства, внесені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р, передбачають однакове регулювання щодо електронних доказів для цивільного, господарського та адміністративного процесів.

Про правове значення інформації в електронному вигляді на міжнародному рівні заговорили ще наприкінці ХХ століття. Тоді в рамках розробки правового забезпечення електронної комерції був прийнятий Резолюцією Генеральної Асамблей ООН у 1997 р. Типовий закон «Про електронну торгівлю» (так званий Типовий закон ЮНСІТРАЛ). Цей документ містить поняття «повідомлення даних», яке визначається як інформація, що підготовлена, відправлена, отримана або збережена за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів (електронний обмін даними, електронна пошта, телеграф, телекс або факс) [1]. Типовий закон «Про електронну торгівлю» заклав основу для розробки національного законодавства країн щодо електронної комерції та визнав юридичну і доказову силу за документами в електронній формі.

Ми погоджуємося з думкою С.Я. Фурси, яка зазначала, що розвиток новітніх технологій та принципів формування інформаційного суспільства на початку ХХІ ст. дозволяє стверджувати, що з часом саме електронні засоби доказування будуть поступово витіснити інші. Крім того, диверсифікація джерел отримання інформації та переход до нових форматів її обміну приведуть до розширення кола електронних (інформаційних) засобів доказування в сучасному та майбутньому судочинстві [2, с. 316–317].

Довго серед учених не було єдності щодо того, що слід відносити до електронних доказів та які види електронних доказів варто виділяти.

Деякі теоретики та практики (наприклад, І.В. Булгакова, О.П. Євсеєв) висловлювали думку, що до електронних доказів належать лише електронні документи. Ми не погоджуємося з такою позицією, адже електронні документи є лише одним із видів електронних доказів, що характеризується певними особливостями, окремим законодавчим врегулюванням та вимогами до реквізитів.

П.С. Пастухов у рамках кримінального судочинства виділяв електронні речові докази. Автор зазначає, що електронні докази виникають з електронного середовища, але не всі вони можуть бути кваліфіковані як документи. Є електронні докази-документи (електронні), а також є електронні речові докази. Аналізуючи особисті та речові докази, вчений підкреслює, що доказова інформація може виходити від особи, але вона не є особистим доказом, якщо особа передає її без наміру інформувати суб'єкта доказування. Тому, на думку науковця, результати контролю, записи телефонних та інших переговорів як слідчої дії, як і результати контролю телеграфних та інших повідомлень, зняття інформації з технічних каналів зв'язку, отримані в ході оперативно-розшукових заходів, утворюють речові докази. З огляду на використання цифрової техніки під час їх отримання зазначені вище результати є електронними речовими доказами [3, с. 150]. Однак і з таким підходом складно погодитись, він не може застосовуватися у господарському судочинстві України. Відповідно до ст. 93 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якостями, властивостями, перебуванням, іншими ознаками дозволяють встановити обставини, що мають значення для справи [4]. Саме лише використання цифрової техніки та передача інформації з її допомогою не наділяє таку інформацію властивостями речового доказу в розумінні ГПК.

Варто відзначити, що ще 2005 року Т.В. Цюра та С.Я. Фурса у науково-практичному посібнику запропонували виділити докази, отримані за допомогою технічних засобів, через необхідність особливого ставлення до їх доказового значення. До цих доказів науковці відносять такі: звуко- і відеозапис, фотографії; інформацію, отриману через Інтернет; комп’ютерні програми, наприклад, бухгалтерські розрахунки, висновки експерта, що ґрунтуються не на його досвіді або знаннях, а на комп’ютерній обробці наданого матеріалу тощо [5].

На дисертаційному рівні проблеми використання електронних засобів доказування в цивільному судочинстві досліджував А.Ю. Каламайко. Учений запропонував виділяти залежно від особливостей форми такі види електронних засобів доказування: 1) звуко- та відеозаписи; 2) електронні документи; 3) інша інформація в електронній формі (інформаційні повідомлення). За джерелом походження науковець поділяє електронні засоби доказування на файли, які створюються користувачем, та файли, які створюються комп’ютерною системою (тобто самим електронним середовищем) [6, с. 10].

Під час наведення будь-яких класифікацій електронних доказів за видами потрібно враховувати, що інформаційні технології розвиваються щодня, а передбачити всі можливі види засобів, які можуть фіксувати, зберігати та передавати інформацію в цифровій формі, просто неможливо. Це є особливістю теоретичного осмислення поняття електронних доказів.

Законодавець в оновленій редакції ГПК у ч. 1 ст. 96 надав таке визначення: «Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картах пам’яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (зокрема, в мережі Інтернет)» [4]. Підкреслимо, що перелік електронних засобів доказування за ГПК не є вичерпним, що, на нашу думку, є вірним та випливає з об’єктивної неможливості повного охоплення обсягу такого поняття з огляду на постійний розвиток інформаційних технологій.

Відзначимо, що довго (до закріплення на законодавчому рівні електронних доказів як окремого виду доказів) під час дослідження інформації в електронній формі суди відносили звуко- та відеозаписи до речових доказів, а електронне листування, електронні документи – до письмових. Часто суди визнавали неналежними доказами інформацію в електронному вигляді, адже вона з огляду на свої особливі характеристики не відповідала вимогам процесуального законодавства до речових/письмових доказів і тому не могла встановлювати обставини, що входять до предмета доказування. У суспільстві склалася загальна тенденція недовіри судів до електронних доказів. Суди ставили питання щодо достовірності таких доказів, адже процесуальне законодавство раніше не враховувало особливостей дослідження інформації в електронній формі.

Вчений О.Т. Боннер, який відомий завдяки дослідженням електронних засобів доказування, зауважив, що будь-який електронний документ може бути перетворений в форму, яку може прочитати людина. Однак після такого перетворення він перестає бути електронним і стає традиційним документом [7, с. 145]. Проте слід зазначити, що електронні докази мають свої особливі характеристики, за якими вони не можуть бути охоплені традиційним розумінням письмових доказів. Розглянемо докладніше різницю між письмовими та електронними доказами.

Оновлена редакція ГПК у ч. 1 ст. 91 надає таке визначення письмових доказів: «Письмовими доказами є документи (крім електронних документів), які містять дані про обставини, що мають значення для правильного вирішення спору [4]. Отже, законодавець усвідомлює різну правову природу письмових доказів та електронних доказів у вигляді електронних документів. Це цілком закономірно випливає із характеристик та вимог до письмових доказів. Паперовий носій письмового доказу захищає викладену інформацію від змін. В електронному ж вигляді письмового доказу матеріальний носій виконує тільки функцію зберігання. Функції захисту змісту в незмінному вигляді матеріальний носій електронної копії письмового доказу не виконує.

Однак інформація, що є електронним доказом, існує в електронній (цифровій) формі, що зумовлює наявність низки характерних ознак:

– *формат*. Інформація в електронній формі міститься у форматі файлів, ідентифікується вказівкою імені файлу, його розширенням і шляхами доступу до файлу;

– *об'єм*. В електронному середовищі файли, окрім змістової частини (відомості, які мають значення для доказування), містять іншу інформацію: метадані (ім'я файлу, тип вмісту, ім'я власника файлу, розмір файлу, право доступу до файлу), атрибути файлів (особливі мітки, що дають можливість системі файлів розпізнати дії, можливі для здійснення);

– *способ зберігання інформації*. Інформація в електронній формі може зберігатися на портативних пристроях, серверах, системах резервного копіювання, в мережі Інтернет (на веб-сторінках, хмарних сховищах, відеохостингах, у соціальних мережах тощо). Матеріальні носії у такому разі не мають доказового значення, а зберігають інформацію в електронному вигляді, що має значення для доказування;

– *способ передачі інформації*. Розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій привів до виникнення різноманітних способів передачі інформації у просторі, найпоширенішими з яких є електронна пошта та месенджери. Інформація в цифровому середовищі може бути передана без зміни змістової частини з одного місця до іншого за мить.

На противагу електронним доказам, письмові докази існують у паперовій формі, не містять атрибутивної інформації чи інших метаданих файлів. Для процесу доказування важлива лише інформація, що зафіксована у пись-

мовому паперовому документі. Також існують вимоги щодо надсилання таких письмових доказів цінним листом з описом вкладення.

Отже, зазначені вище характеристики файлів вказують на особливу природу інформації в електронній формі. Зрозуміло, що електронним доказам притаманні особливості, характеристікі лише для них.

Окремої уваги для відмежування електронних доказів від письмових потребує дослідження використання понять «оригінал» та «копія» стосовно цих видів доказів. У файловій системі поняття «оригінал» документа в тому значенні, яке застосовується до письмових доказів, позбавлене сенсу, оскільки будь-які копії того самого файлу будуть ідентичні за змістом і матимуть певну ознаку оригінальності. Той самий файл може бути надісланий кільком особам електронною поштою, збережений на різних портативних носіях інформації, але всі ці файли будуть однаково оригінальними. Поняття копії теж буде відрізнятися. Зазвичай, коли ми копіюємо файл на комп'ютері, то новий документ змінює називу (виходна назва документу → копія), так само змінюється час створення цього файла в системі. Тобто такий новий файл можна вважати копією до моменту внесення змін до змістової частини файла, а метадані цих файлів будуть відрізнятися.

В оновленій редакції ГПК законодавець розрізняє поняття «електронна копія електронного доказу» та «електронні докази в паперових копіях». Зокрема, статтею 96 ГПК передбачається можливість подання до суду електронних доказів в оригіналі або в електронній копії, за свідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених в порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом. Дзеркально відображені положення про копії і щодо письмових доказів у ст. 91 ГПК: «Учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом. Електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом» [4]. Отже, законодавець дійсно виокремлює особливу природу електронного доказу та не намагається підвісти його до розуміння письмового доказу, як це відбувалось у судової практиці до внесення відповідних змін у ГПК.

Проте нове законодавче регулювання електронних доказів залишає кілька відкритих питань, які потребують подальшого дослідження та регулювання, зокрема, яким чином суд буде визначати, чи є оригіналом поданий електронний доказ, чи це його електронна копія. Також наразі на законодавчу рівні не визначений порядок посвідчення паперових копій електронних доказів. Крім того, деякі електронні докази через специфіку формату, в якому вони створені, передаються, зберігаються, просто не можуть бути виражені в паперовій копії або подані в електронній копії. Наприклад, очевидно, що аудіо- та відеозаписи не можуть бути подані в паперовій копії. Іноді складно зрозуміти, який саме відеозапис можна вважати оригіналом електронного доказу, наприклад, відзнятий на камеру відеоматеріал, збережене на комп'ютері відео чи викладене відео на відеохостинг (наприклад, YouTube). Якщо відео було видалене з камери після перенесення на комп'ютер, а потім видалене з комп'ютера після викладення на відеохостинг, де його побачила інша сторона судового провадження, то чи можна вважати це оригіналом електронного доказу? Питання виникає також щодо відео, зроблених у режимі «пряма трансляція» і збережених на серверах відповідних сервісів. Чи вважатиметься копіюванням збереження такого відео на комп'ютері чи на портативних пристроях? Чи вважати це електронною копією електронного

доказу та чи посвідчувати електронним цифровим підписом?

Також гостро стоїть питання щодо наявності оригіналу електронного доказу у сторони провадження та існування оригіналу взагалі, адже можлива ситуація, за якої відсутній оригінал електронного доказу (доказ був знищений), а в особи наявна лише копія такого електронного доказу. Як доводити, що така копія повністю відтворює оригінал електронного доказу? З огляду на характеристики певних видів електронних доказів (відео-, аудіозаписи, цифрове зображення) їх копії повністю ідентичні оригіналу. То чи може суд вважати такі докази належними та допустимими, чи можливо прирівняти таку копію до оригіналу?

Ще більше питань вносить положення ч. 5 ст. 96 ГПК, згідно з яким, якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ не береться судом до уваги [4]. Наприклад, доказом у справі є веб-сторінка в мережі Internet, ця сторінка була видалена, проте сторона судового провадження посилається на цю веб-сторінку, яка збережена в мережі Internet за допомогою сервісу The Wayback Machine. The Wayback Machine – це веб-архів, що складається з копій сторінок веб-сайтів. Цей архів дозволяє користувачам бачити версії веб-сторінок у тому вигляді, у якому вони були у різні проміжки часу, навіть якщо сторінка вже не існує [8]. Чи може суд вважати такий електронний доказ оригіналом, чи має оцінювати доказ як копію?

Висновки. Наукові підходи до визначення електронних доказів є неповними, оскільки довго вчені намагались підвести розуміння електронних засобів доказування до речових та письмових доказів, що були закріплі в законодавстві на час проведення дослідження. Також нау-

ковці проводили класифікацію електронних доказів, однак наведені у класифікаціях види не можуть повністю охопити суть поняття «електронні докази» через невинний розвиток інформаційних технологій. Законодавець же пішов іншим шляхом і, даючи визначення електронним доказам в оновленій редакції ГПК, наводить невичерпний перелік видів електронних доказів, що дозволяє надалі розкривати зміст цього поняття без внесення змін до законодавства.

З огляду на те, що електронні докази є інформацією в електронній (цифровій) формі, цей вид доказів має такі особливі характеристики, що відрізняють його від інших видів доказів: формат, об'єм, спосіб зберігання інформації, спосіб передачі інформації. Існування електронних доказів у файловій системі породжує питання щодо визначення оригіналу електронного доказу та його копій. Через специфічні характеристики електронні докази можна копіювати на різні портативні пристрой без втрати змісту (відомостей, що мають значення для доказування). Оригінал електронного доказу може існувати в багатьох місцях водночас, а деякі види електронних доказів взагалі не можуть бути подані в паперовій та/або цифровій копії. Для забезпечення учасникам судового провадження права на подання електронних доказів необхідно якнайшвидше регламентувати порядок засвідчення електронних копій електронних доказів, електронних доказів у паперових копіях та порядок визначення оригінальності електронного доказу. Наразі у ГПК не врегульовано низку зазначених питань відносно оригіналів та копій електронних доказів. Протягом певного часу буде існувати розбіжність у судової практиці щодо оцінки електронних доказів. Надалі з цього приводу варто досліджувати позиції новоствореного Верховного Суду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Типовой закон об электронной торговле Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_321 (дата звернення: 29.05.2018).
2. Фурса С.Я., Фурса Е.І., Гетманцев О.В. Цивільний процес України: академічний курс: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. С.Я. Фурси. К.: КНТ, 2009. 848 с.
3. Пастухов П.С. Электронное вещественное доказательство в уголовном судопроизводстве. Вестник Томского государственного университета. 2015. № 396. С. 149–153.
4. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 29.05.2018).
5. Фурса С.Я., Цюра Т.В. Докази і доказування у цивільному процесі: науково-практичний посібник. К.: КНТ, 2005. 256 с. URL: http://adhdportal.com/book_2109_chapter_5_2_.Teoretichn_osnovi_dokaziv_ta_dokazuvannja.html (дата звернення: 29.05.2018).
6. Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2018. 23 с.
7. Боннер А.Т. Электронный документ как доказательство в гражданском и арбитражном процессе. Закон. 2009. № 11. С. 141–157.
8. Frequently Asked Questions. URL: <https://archive.org/about/faqs.php> (дата звернення: 29.05.2018).